

Rolul Bucureștilor în formarea culturii orășenești în evul mediu

În general când se vorbește despre cultura din evul mediu în țările române se face o clasificare simplistă, considerându-se că în acele vremuri au existat numai două feluri de cultură, corespunzând celor două clase sociale fundamentale și anume o cultură feudală a stăpînitorilor de moșii, a unei minorități din punct de vedere demografic și o cultură populară a țărănimii deci a unei majorități a populației.

Iată însă că urmărind această problemă în procesul istoric al formării și dezvoltării orașelor noastre medievale ea nu numai că va fi la un moment dat o sinteză a celor două culturi, dar se va îmbogăți pe parcurs cu noi elemente, făcînd-o să devină mai complexă, ca formă și conținut, începînd treptat să oglindească o vreme mentalitatea și valorile spirituale ale unei anumite pături sociale și anume a aceleia constituită din orășeni și tîrgoveți iar mai tîrziu la hotarul dintre evul mediu și epoca modernă și mai ales la începutul epocii moderne, a unei clase sociale nou constituite — burghezia.

În acest sens credem că nu mai e nevoie de demonstrat că așa cum aflăm originile burgheziei în pătura orășenească și a tîrgoveților din evul mediu, tot așa cultura burgheză își are rădăcinile adînci aici în cultura orășenească din evul mediu. Așadar în evul mediu nu se mai poate vorbi numai de o cultură populară și de una feudală ci și de o cultură orășenească mai mult sau mai puțin dezvoltată, aceasta fiind în deplină concordanță cu nivelul de dezvoltare al forțelor de producție din mediul urban respectiv.

Cultura orășenească în evul mediu din țările române este o temă recentă intrată în preocupările istoricilor din țara noastră și despre unele aspecte ale ei se pot citi pînă în prezent uneori cîteva pagini în monografiile consacrate orașelor mai importante românești¹, alteleori numai acele cîteva articole privind răspîndirea științei de carte în orașele noastre medievale². De aceea ca să întreprinzi un studiu mai complet

¹ *Istoria orașului București*, București, 1965, p. 204—240; C. C. Giurescu, *Tîrguri și orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 167—172; idem, *Istoricul orașului Brăila*, București, 1968, p. 178—182.

² E. Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în a două jumătate a sec. XV*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii, București, 1964, p. 47—96; idem, *Contributions à l'histoire de la formation de la culture médiévale urbaine en Valachie (Emploi de l'écriture par les marchands du XV-e siècle et au cours de la première moitié du XVI-e siècle)*, în *Revue Roumaine d'Histoire* 3/1969, p. 531—536; idem, *Cultura orășenească în Țara Românească, în sec. XV—XVI*, în *Analele Universității București, Istorie*, 3/1969, p. 37—54.

asupra formării și dezvoltării culturii orașenești este nevoie să cercetăm un mare număr de documente cu caracter urban — numite uneori impropriu acte municipale —, care în prezent, în marea lor majoritate sînt inedite și din ele să reținem numai acele elemente care se referă la știința de carte, la învățămînt, la tipografie, la literatura de toate categoriile, la biblioteci, la librării și cabinete de lectură, la mentalitatea populației urbane din epoca respectivă, știri menite să ne dea o imagine nouă, mai completă asupra a ceea ce se cunoaște sub numele de „univers”-ul omului din evul mediu³, dar care locuiește și-și desfășoară întreaga activitate la oraș. Dar pentru aceasta trebuie să știm un lucru și anume condițiile de dezvoltare a orașelor noastre medievale și pentru că ne vom referi la orașul București, a orașelor din Țara Românească pe o perioadă de cîteva secole⁴.

După cum se știe orașul București nu este cel mai vechi oraș din Țara Românească și ca atare nici cultura populației lui nu va fi de aceeași vechime cu aceea din Cimpulung Muscel sau din Argeș de ex.⁵ De aceea el va ocupa un loc secundar — o vreme în rîndul celorlalte orașe ale Țării Românești. Cu toate acestea elemente de cultură orașenească în București pot fi surprinse din secolul al XIV-lea, odată ce știm că în această epocă aici își desfășurau activitatea unii meșteșugari ca zidari, pietrari, constructori⁶ deci care aveau nevoie de noțiuni chiar numai elementare de aritmetică. De asemenea dacă ne gîndim la scriitorii de documente, la grămăticii care sînt în București chiar la sfîrșitul sec. XV⁷ fără să mai vorbim de cei din secolele următoare cînd apar organizațiile profesionale ale meșteșugarilor și negustorilor⁸, însoțite de cancelarii proprii, cu acte semnate de staroști, întărite cu pecetea starostelui sau a vîtafului sau acte ale administrației locale deasemenea întărite de județ cu pecetea orașului⁹ (cea mai veche păstrată fiind din a doua jumătate a sec. XVI) cu inscripția o vreme în limba slavă¹⁰ și din 1628 cu inscripția în limba română¹¹. Dacă pe știutorii de carte îi aflăm încă din sec. XV, deși e posibilă existența lor și mai înainte, în măsura în care valori materiale de la meșteșugari s-au păstrat, pe tipografi se pare că-i aflăm la sfîrșitul sec. XVI după ultimile cercetări întreprinse în această direcție¹². În

³ Fr. Hoer, *L'Univers du Moyen âge*, Paris, 1970, p. 485.

⁴ *Istoria orașului București*, București, 1963, p. 73—237.

⁵ I. Răuțescu, *Cimpulungul*, monografie istorică, București, 1943, 426 p.

⁶ vezi Panait I. Panait, *Inceputurile orașului București* în lumina cercetărilor arheologice, în *București* 5/1967, p. 7—24; autorul prezintă descoperirea unor ziduri ale cetății orașului datînd din a doua jumătate a sec. XIV.

⁷ De ex. grămăticii: Constantin (1461—1464), Coico (1464), Lajco (1465—1468), Stan (1467—1469), Milco (1469—1476), Proica (1473), log. Theodor (1473), Alb (1478), Mîhnea (1480), etc. în *Documente privind istoria României vechi* XIII, XIV și XV, B. 1247—1500, București, 1953, p. 131—167.

⁸ *Istoria orașului București*, București, 1965, p. 109.

⁹ *Idem*, p. 103.

¹⁰ E. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. II, București, 1956, p. 498.

¹¹ *Idem*, p. 499.

¹² Este vorba de tipografia existentă în 1573 la m-reș Plumbuita de lângă București; tipograful care a lucrat acolo un Evanghelist slav în 1562 este un carecane Lavrentie identificat greșit de N. Iorga cu Lorinț, vezi și unele date mai noi L. Demény, *Noi contribuții la activitatea tipografică a lui Lavrentie*, în *Revista bibliotecilor* 4/1962, p. 217—219.

același timp marele număr de manuscrise în limba slăvă și română care au fost copiate în București¹³ și care au circulat apoi în restul Țării Românești, ne îndreptățește să afirmăm cuprinderea științei de carte la un număr mare din locuitorii orașului. Nu este exclus ca la aceasta să fie contribuit și acele școli de învățămînt elementar care au funcționat pe lângă bisericile din mahalele¹⁴.

Dar la începutul secolului al XVII-lea încep să circule și cărțile populare, frecvente în mediul urban¹⁵ care au favorizat pe lângă unele scrieri cu conținut religios, ca Apostolul și lărgirea orizontului geografic al cititorului din mediul urban bucureștean care prin intermediul lor afla că există și alte țări, mai îndepărtate, cu o altă climă, faună, și floră, cu orașe și oameni supuși unor alte obiceiuri, etc. Pînă în secolul al XVIII-lea au circulat în București desigur și acele legende cu caracter istoric, cum ar fi Legenda ciobanului Bucur consemnată mai tîrziu și de călătorii străini în jurnalele lor¹⁶ sau baladele care ilustreau faptele de vitejie ale locuitorilor orașului în lupta împotriva turcilor. Se știe că orașul București a fost multă vreme numai reședință domnească și anume, în epoca domniei itinerante iar mai tîrziu devine capitală a Țării Românești, împărțindu-și această cinste mult timp cu orașul Tirgoviște. Și totuși din a doua jumătate a secolului al XVII-lea la București se dau cele mai numeroase hrisoave și pîtațe domnești, aici va fi sediul permanent al Divanului și al Curții domnești, în cea mai mare parte a anului. Acest fapt, aparent de natură administrativă dar în realitate drept o consecință a creșterii forțelor de producție locale, va avea o hotărîtoare influență asupra dezvoltării ulterioare a culturii orășenești, pentru că de acum înainte aici la București se vor concentra aproape toate valorile spirituale ale Țării Românești. Le vom urmări, rînd pe rînd de-a lungul unui secol și jumătate, aproape în toate domeniile de activitate ale culturii.

1. *Învățămîntul.* Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea la București se concentrează instituțiile de învățămînt general și superior. Numărul mare al bisericilor a generat școlile elementare pe lângă acestea în fiecare mahală și dacă este să ne luăm după cifrele procurate de unii contemporani, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea existau cel puțin cîteva zeci de astfel de școli¹⁷.

Apoi nu trebuie să le uităm pe cele de grad superior. La sfîrșitul secolului al XVII-lea pe aceea a Academiei domnești cu limba de predare grecește și în secolul al XVIII-lea structural reorganizată¹⁸. De asemenea la începutul secolului al XIX-lea va funcționa aici Școala superioară condusă de Gh. Lazăr cu limba de predare românească.

¹³ vezi și G. Stempel, *Copiiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1969, XLII + 351 p.

¹⁴ *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 258—260.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 107.

¹⁶ *Istoria orașului București*, vol. I, București, 1965, p. 217.

¹⁷ În sec. XVI erau în București cel puțin 20 de biserici și mănăstiri care au constituit prima distribuție administrativă a orașului pe mahalele. În sec. XVII numărul acestor mahalale este cel puțin dublu.

¹⁸ vezi A. Camariano, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 21—34.

Așadar în 1820 existau, aici, în București două școli de învățămînt superior¹⁹.

2. *Tipografiile*. Tot din a doua jumătate a secolului al XVII-lea se reînființează la București tipografia pe lângă Mitropolie de data aceasta și care avea să cunoască o dezvoltare fără precedent pe timpul lui Antim Ivireanul și apoi în epoca fanariotă. În epoca fanariotă avem și prima tipografie bucureșteană cu caracter laic a lui Constantin boltașul, probabil un negustor, care lucra însă prin comenzile indicate de Mitropolie. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea se vor mai înființa și alte tipografii de către negustori localnici sau veniți de cine știe unde cum este aceea a fraților Nicola și Ianc Lazăr²⁰. În fine la începutul secolului al XIX-lea tipografia cu caracter laic devine aproape singura formă în această branșă, de exemplu aceea înființată la capătul podului Mogoșoaiiei la cișmeaua lui Mavrogheni²¹.

3. *Biblioteci și librării*. În privința bibliotecilor, în orașul București exista o asemenea instituție încă de la înființarea Academiei domnești de la Sf. Sava care la începutul secolului al XVIII-lea avea un număr mare de cărți, la aranjatul cărora două persoane au lucrat timp de două luni de zile. O astfel de bibliotecă este pusă la dispoziția publicului încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea iar cu împrumuturi abia de la începutul secolului al XIX-lea²². Această bibliotecă va avea o sală de lectură pentru cititorii din oraș din deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea, cînd în depozitul ei se vor afla cel puțin 10.000 volume²³ iar în deceniul al 5-lea cu 14.000 volume, fiind astfel cea mai mare bibliotecă din Țara Românească²⁴.

Difuzarea cărții în rîndul populației știutoare de carte și dornică de instruire se va face și prin cabinetele de lectură apărute la București în deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea prin librării Weise și Waldbau (1836)²⁵; aici vor veni nu numai cărți de tot felul și în multe limbi străine dar și zlore de peste hotare și din țară. În preajma revoluției din 1848, accesul în aceste cabinete se face în schimbul unei taxe obligatorii²⁶.

Difuzarea cărții în rîndurile publicului bucureștean se face și prin intermediul librăriilor adăpostite prin hanuri și de aceea acestora li se mai spune la început depozitele de cărți de la boltă. În București exista în 1830 o asemenea boltă lângă biserica Bărăției și aparținea unuia anume Gheorghe librarul²⁷; apoi apar și altele mai ales în centrul comercial al orașului. Un catalog al unei astfel de librării va apărea în preajma anului 1848 și cuprinde cîteva sute de titluri din cele mai

¹⁹ Istoria învățămîntului din România, Compendiu, București, 1971, p. 111—112.

²⁰ St. Olteanu, Constantin Șerban, *Mestesugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 281—285.

²¹ *Idem*, p. 391.

²² Arh. St. București, Sulari 18.

²³ P. Oprescu, *Înființarea și dezvoltarea bibliotecilor publice românești în epoca Regalamentului organic*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, vol. I, 1955, p. 48—49.

²⁴ Vezi Catalogul Bibliotecii Colegiului Sf. Sava elaborat de prof. I. Genilie, în 1847.

²⁵ *Vestitorul românesc*, 1845, p. 120.

²⁶ P. Oprescu, *op. cit.*, p. 45.

²⁷ *Curierul românesc*, 1830—1832.

variate, din toate domeniile și anume: literatură, istorie, economie, didactică, filozofie, științe juridice fără să mai amintim ziarele care le însoțeau ca de obicei²⁸.

4. *Literatura*. Se pare că producțiile genului liric sînt mai bine cunoscute, desprinse din opera poetică a Văcăreștilor cum ar fi acele versuri dedicate construcțiilor edilitare din oraș (de ex. cișmelele), unor instituții de cultură (de ex. teatrul, tipografia), sau numeroaselor incendii care devastau orașul din cînd în cînd²⁹.

Literatura cultă bucareșteană cu începuturi încă din secolele XVI-XVII prin acele balade cu conținut urban, de ex. arderea Bucureștilor, sporește mai ales în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea cu acele balade care evocă evenimente istorice de mare tragism prin care a trecut populația orașului cum ar fi de ex. revoluția din 1821 (Cîntecul lui Bimbașa Sava).³⁰

Despre literatura dramatică de început în București se știe pînă în prezent de lucrările lui Constantin Pașca (Comedia vremii) sau ale lui C. Bălăcescu (O bună educație), sau ale lui Costache Caragiale (o soară la mahala) lucrări apărute în deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea³¹. Și totuși cu un deceniu mai înainte, adică prin 1820, fusese scrisă la București — și despre aceasta se știe prea puțin sau chiar deloc — o comedie în care erau satirizate moravurile medicilor bucareșteni, intitulată Comedia nouă a Valahiei sau imunologia doctorilor în infern³².

Și literatura istorică este larg produsă în București. Acum un sfert de veac s-a afirmat că prima cronică bucareșteană ar fi Cronică Androneștilor; după ea a mai apărut încă una și anume aceea scrisă de Ioan Dobrescu, ambele editate, de același autor³³. Dar originile acestor cronici orășenești sînt cu mult mai înainte și ele au avut forme deosebite, cel puțin cu un secol mai înainte.

O vreme primele cronici bucareștene vor fi avut aspectul primelor noastre anale scrise prin mănăstiri pe care le cunoaștem din literatura noastră veche, adică avînd aspectul unor scurte însemnări, referitoare la viața cotidiană din București, bogată în evenimente de felul următor: fie calamități naturale (secetă, furtună, grindină, vijelie, trăsnete urmate de incendii, inundații etc.), fie pustiiri ale unor turci și tătari, fie sosirea și plecarea domnilor, fie începutul și sfîrșitul unor războaie de ex. războaiele ruso-turce, sau războaiele austro-turce³⁴ etc. Aceste însemnări sînt foarte numeroase pe paginile manuscriselor în limba slavă, greacă și mai ales română, pe foile diferitelor tipărituri, și au o mare valoare, adesea chiar de document istoric. Ele au fost scoase în evidență începînd din secolul nostru mai ales de editorii cataloagelor de manuscrise și de tipărituri vechi românești.

²⁸ Catalogul general al cărților românești ce se află în biblioteca lui G. Ioanid, București, 1851, 23 p.

²⁹ Revista de istorie, arheologie și filologie, vol. V, 1888, p. 338.

³⁰ Gh. Dem Teodorescu, Poezii populare române, București, 1885, p. 484.

³¹ Primii noștri dramaturgi, București, 1956, p. 91—272.

³² Bibl. Academiei ms. grec. 733.

³³ I. Corfuz, Însemnările Androneștilor, Buc., 1947; Idem, Cronică mesteșugarului Ioan Dobrescu, 1892, în Studii și articole de istorie, vol. VIII, p. 309—403.

³⁴ vezi Bibl. Academiei ms. 129, 1128.

Și totuși în secolul al XVIII-lea a fost scrisă prima cronică a orașului București care a purtat titlul când de „Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săraci”, când de „Istoria Țării Românești de la leat 1769” când „Răzmirița la intrarea rușilor în București”. Această cronică scrisă în limba română cuprinde știri din București de la începutul războiului ruso-turc din 1769—1774. Autorul a fost un membru al comunității orașului identificat când cu un anume Ștefan Rusănescu, când cu un om din casa Cantacuzinilor. El nu numai că prezintă evenimentele ca un martor ocular dar în același timp dă indicații asupra unor construcții din oraș, binecunoscute ca de ex. : hanurile sf. Gheorghe, sf. Ioan, Curtea domnească ; unele străzi principale numite atunci poduri, drumul sării, precum și la condițiile în care a fost arestat domnul țării sau cum au fost alungați turcii din oraș etc.³⁵

Dar mai este și o altă cronică crășenească la începutul secolului al XIX-lea atribuită, la Naum Rîmniceanu, acea relateare cronologică ca și anale de istorie în general referitoare la anii 1806—1810³⁶. Autorul ei a scris-o în București și cuprinde multe evenimente din viața orașului. O spune el la 16 august 1806 „vineri seara a fugit din Craiova calmacamul boier postelnic Iordache Arghiropol venind aici în București și de aici ducându-se la Constantinopol”. Astfel de precizări de loc ca aici sînt aproape la fiecare dată menționată. Se dau chiar și amănunte mai multe de ex. „25 aprilie 1807 s-au pornit oamenii domnitorului ca să aducă pe domnița Ruxandra a lui Mavrogheni aici în București la curte” sau „2 ianuarie 1809, sîmbătă, a venit nota lui Kușnicov aici la Divan”. Mai trebuie adăugat că autorul face în același timp precizări de locuri în București cum ar fi de ex. Curtea domnească, unele case boierești, hanuri, biserici, mănăstiri, Mitropolia etc.³⁷

5. *Presă*. Istoricii au căutat să găsească cel mai vechi ziar tipărit în țara noastră și l-au găsit în Moldova în 1790 la Iași, „Le Courier de Moldavie”³⁸. Dar aceasta nu este o inițiativă locală ci a comandamentului armatei ruse și nu oglindește viața cotidiană a orașului respectiv. Se poate spune, în schimb, că primele ziare apar pe teritoriul țării noastre numai în Transilvania sub acest aspect și anume tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea³⁹.

Dar în București ? Se știe despre „Curierul românesc apărut în primăvara anului 1829. Un lucru însă nu se știe și anume că acest ziar a fost proiectat inițial să fie un ziar local al orașenilor și nu al Țării Românești, și că el a avut inițial numele de „Curierul Bucureștilor”,⁴⁰

³⁵ C. C. Giurescu, *Un manuscris miscelaneu, în Revista Istorică*, 1936, p. 311—313 ; *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)* București, 1967, p. 123—140.

³⁶ C. Erbicesanu, *Croniciari greci care au scris despre românii din epoca fanariotă*, București, 1888, p. 239 și urm.

³⁷ *Idem*, p. 287—291.

³⁸ Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pământul țării noastre*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 343—353.

³⁹ Ziare apărute la Sibiu : *Siebenburgen Zeitung*, 1784—1787, *Kriegsbote*, 1788—1791, *Erdely Magyar Hirviso*, 1790, *Siebenburger Bote*, 1792—1862.

⁴⁰ *Curierul românesc*, 1829, Curierul înalte.

și abia în ultimul moment i s-a dat numele sub care a și apărut. Și tot la București a fost ulterior locul concentrării presei în întreaga Țară Românească la începutul secolului al XIX-lea. Astfel în ajunul anului 1848 existau în capitala Țării Românești 22 ziare, în timp ce la Brăila erau numai 3 iar la Craiova, Buzău și Caracal numai câte unul. Desigur că ar mai fi de spus câte ceva despre arta bucureșteană, despre mentalitatea diferitelor clase și categorii sociale pentru a avea un tablou cât mai complet al problemei care ne preocupă. Dar nu numai atât. Orașul București va deveni în cursul secolului XIX și XX și centrul de coordonare și de îmbogățire a culturii din celelalte orașe ale Țării Românești fie prin intermediul profesorilor care deschid școli în alte orașe, al tipografiilor care lucrează în alte centre urbane nu numai în Țara Românească dar și în Moldova (de ex. un tipograf bucureștean lucrează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea tocmai la Rădăuți), al manuscriselor și tipăriturilor care circulă în toată Țara Românească și în Moldova și în Transilvania, fie al negustorilor și meșteșugarilor ambulanți care transmit cu cunoștințele lor profesionale și pe acelea spirituale dobândite în timpul șederii lor îndelungate în București.

Astfel după un secol și jumătate de la statornicirea capitalei Țării Românești la București, aici în acest oraș se vor naște forțele cele mai importante spirituale ale întregii țări, care în primele decenii ale secolului al XIX-lea vor pune bazele culturii unei noi clase sociale, burghezia, iar după ce relațiile capitaliste se vor instaura cu temeinicie, această cultură, de origine urbană, va contribui hotărâtor la făurirea culturii naționale românești.

Le rôle de Bucarest en la formation de la culture urbaine au Moyen âge

RÉSUMÉ

En se basant sur un riche matériel publié et d'archive, l'auteur arrive à la conclusion d'une part que les habitants des villes de Valachie ont eu une culture propre, autre que la culture populaire et celle féodale, et d'autre part, qu'à Bucarest, à la fin du XVII-ème siècle, quand la Capitale de la Valachie a été installée ici, des valeurs culturelles d'une telle importance se sont concentrées qu'au milieu du XIX-ème siècle, la culture de la population de cette ville apportera une contribution décisive à la création de la culture nationale roumaine.